

ב"ה, עיה"ק ירושלים ת"ו

גליון מספר 41, ל בשבט תשס"ח

בשבת האחרונה, קרא הציבור את פרשת משפטים. בפרשה מצוות רבות הנוגעות לעניינינו של בטאון זה – סדר חברתי על פי התורה.

אחד העקרונות המייחדים את הסדר החברתי שהתורה מנחילה לנו הוא איסור ריבית. בימינו, עם השימוש הרב בריבית בכלכלה המודרנית, ישנם רבים החשים שאין דרך לנהל חיים כלכליים מודרניים תוך שמירה על הלכות ריבית. יש מקום להניח, שכשם שבנושא השמיטה השתמש עם ישראל ב'היתר המכירה' במשך שמיטות רבות, מחוסר ברירה, כך גם בהקשר של החיים הכלכליים, נוצר 'היתר עיסקא' העוקף את בעיית ריבית בדרך כלל.

אולם, היתר עיסקא מועיל רק כאשר הוא נעשה מראש, בזמן עריכת ההסכם בין הצדדים. כאשר לא נחתם היתר עיסקא בזמן, עלולות להיווצר בעיות הלכתיות. כמה מבעיות אלו נידונות בגליון הנוכחי.

כהמשך לנייר העמדה בנושא מעמד חוקי המדינה בהלכה, שפורסם באתר שלנו, אנו מתכוונים להעלות בקרוב נייר עמדה שידון בתוקפו של חוק שכר המינימום. נייר עמדה זה יפתח סדרת דיונים בחוקים שונים, ובתוקפם בדין תורה. המעוניינים בהשתתפות בדיונים אלו, מתבקשים לפנות אלינו.

נשמח לקבל פסקי דין נוספים, על מנת שנוכל לפרסמם בעתיד. תגובות ופסקי דין יש לשלוח

לכתובת halachapsuka@gmail.com

המערכת:

הרב יואב שטרנברג

הרב עידו הבר, הרב אייל פישלר, הרב עקיבא כהנא

פסקי הדין המתפרסמים ב'הלכה פסוקה', אינם מבטאים את עמדת בית הדין 'משפט והלכה בישראל', וכמו כן אין לראות בפרסומם משום ייעוץ הלכתי או משפטי. מטרת הפרסום היא לעורר דיון הלכתי בין הקוראים. למעוניינים לעשות מנוי (חינם) לבטאון, נא לשלוח מייל לכתובת: halachapsuka@erezhemdah.org

רוצים לחתום חוזה לפי ההלכה?
"משפט והלכה בישראל" פנו אל:

טלפון: 02-5382710 פקס: 02-5379626 BEITDIN@ERETZHEMDAH.ORG

העקרונות ההלכתיים העולים מפסקי הדין בגליון

1. שבירת תוכנית חיסכון נושאת ריבית והצמדה / הרב יעקב אליעזרוב

- א. אב רשאי לתבוע בבית דין בשם ילדיו הקטנים.
- ב. אף שמזיק בגרמא פטור, שומר שהזיק בגרמא חייב.
- ג. למרות האמור לעיל, שומר אינו חייב אלא על גרימת הפסדים, ולא על מניעת רווחים.
- ד. פועל שלא עשה את המוטל עליו ובכך מנע רווח, חייב אף כאשר הרווח לא היה ודאי.

2. עורך דין שגבה ריבית פיגורים בשם העירייה / בית הדין האזורי אשדוד

- א. עירייה רשאית לגבות כסף מתושבי העיר לצורך תשלום הוצאות העיר. רשות זו היא אפילו במקום שיש בעיר תלמידי חכמים, שמן הראוי היה שיתייעצו עמם בהנהגת הציבור בעיר.
- ב. נחלקו דעות הדיינים, האם רשאית העירייה לחייב תשלום ריבית במקרה של פיגור בתשלומים.
- ג. עורך דין שגבה ריבית פיגורים בשם העירייה, אין אפשרות לתבוע אותו באופן אישי, אף לדעות הדיינים הסבורים שאסור היה לעירייה לגבות ריבית זו.

3. התחייבות לתשלום שכר צמודה לדולר / הרב צבי יהודה בן יעקב

- א. הצמדת חוב מחמת הלוואה למדד אסורה משום ריבית.
- ב. הצמדת חוב מחמת שכר שכיר למדד מותרת, אך רק בתנאי שמדובר בשכר שבעיכובו יש משום בל תלין.
- ג. על אף האמור לעיל, הצמדה לדולר מותרת בכל חוב מחמת עסקה שאיננה הלוואה.

הרב יעקב אליעזרוב, בית הדין האזורי אשדוד
פד"ר כרך יז עמ' 289-310

שבירת תוכנית חיסכון נושאת ריבית והצמדה

תיאור המקרה

התובע הוא בעלה לשעבר של הנתבעת. בהסכם הגירושין ביניהם, נדרש התובע לפתוח תוכנית חיסכון עבור שתי בנותיהן של בני הזוג, שהנתבעת תשמש כנאמנת שלה. התובע עשה כן. כשנה לאחר פתיחת החיסכון, 'שברה' הנתבעת את כספי החיסכון לעצמה, בשביל נסיעתה לחו"ל.

התביעה

התובע טוען, שעל הנתבעת לדאוג שכל כספי החיסכון יגיעו לבנותיו, ולכן עליה לשלם את מלוא הסכום שהופקד בצירוף ההצמדה והריבית עד המועד המתוכנן לפקיעת תוכנית החיסכון.

פסק הדין

הנתבעת חייבת לשלם את שווי החיסכון ביום שבו שברה אותו, דהיינו הקרן, ההצמדה והרווחים עד אותו יום.

הנימוקים:

סדר הדברים לבירור פסק הדין הוא כדלהלן:

- א. האם התובע רשאי לתבוע את הנתבעת?
- ב. האם הנתבעת חייבת בתשלום ההצמדה והריבית מדין שומר?
- ג. האם הנתבעת חייבת בתשלום ההצמדה והריבית מדין מזיק?
- ד. האם הנתבעת חייבת בתשלום ההצמדה והריבית מדין מבטל כיסו של חברו?

א. טענת 'לאו בעל דברים זידי את' בנדון דיזן

לכאורה, היות שהכסף הופקד בחשבון חיסכון לטובת בנות בני הזוג, התובע אינו יכול לתבוע את הנתבעת. למרות זאת, בית הדין קבע, כי היות שהכסף הופקד בתוכנית החיסכון כדי שיעמוד לרשות הבנות רק לאחר תקופת החיסכון, אם הכסף לא יגיע לידיהן, הרי שהנתבעת שינתה מדעת המפקיד, והרי זה דומה לדברי רבי מאיר (בבא מציעא עח):

תניא, רבי שמעון בן אלעזר אומר משום רבי מאיר: הנותן דינר לעני ליקח לו חלוק, לא יקח בו טלית, טלית – לא יקח בו חלוק, מפני שמעביר על דעתו של בעל הבית.

ומבואר בגמרא, שלדעת רבי מאיר נחשב העני כגזולן כשמשנה מדעת בעל הבית, ואף רבנן חולקים על רבי מאיר רק מפני שייתכן שניחא לבעל הבית גם אם העני יקנה טלית, אבל אם אמר בעל הבית בפירוש שהוא נותן לעני לצורך חלוק בלבד, גם הם מודים שהעני נחשב כגזולן.

נוסף על כן, בוודאי שלבנות יש רשות לתבוע אותה. התובע, מהיותו אביהן, רשאי לתבוע בשמן, שהרי הוא 'אפוטרופוס טבעי' של הבנות.

ב. חיוב הנתבעת בתשלום ההצמדה והרווחים מדין שומר

כאמור לעיל, ברור שהנתבעת נחשבת כגזלנית לגבי סכום הקרן שלקחה מתוכנית החיסכון, והשאלה היא לגבי תשלומי ההצמדה והרווחים. שהרי, כל הגזלנים משלמים כשעת הגזילה, ולכן את מה שלקחה, צריכה לשלם, אולם את הרווחים העתידיים, לכאורה אין זה אלא גרמא בעלמא, ופטורה מלשלם.

ואמנם, מסתבר שיש לנתבעת דין של שומרת על הכסף, שהרי היא שימשה כנאמנת ואפוטרופוסית על עליו. בשו"ת שאלת יעבץ (חלק א סי' פה) דן באדם ששמר על כרטיסי הגרלה, כשהחוק היה שמי שכרטיסו הפסיד בהגרלה הראשונה יכול להוסיף מעט כסף ולהחליף את הכרטיס בכרטיס שני, ונמצא שכשהשומר התרשל ולא החליף את הכרטיסים, איבדו המפקידים את זכותם בהגרלה השנייה. וכתב השאלת יעבץ, שאף שהשומר לא עשה דבר שגרם להפסדים, אלא רק גרמא בעלמא, הלא שומר חייב גם בגרמא.

כעין זה כתב גם בשו"ת חתם סופר (חושן משפט סימן קמ):

על כרחך האמת יורה דרכו דלא נאמרו דיני גרמי וגרמא אלא באיניש דעלמא המזיק חברו, אבל מי שבא הדבר לידו בתורת שמירה או שליחות חייב אפילו על צד רחוקה ונפלאה, וכל פשיעת השומרים ועיוות שליחות כד מעיינת בהו איננו אלא גרמא בעלמא, ואפילו הכי חייב. ואם כן יפה פסק הרא"ש לחייב השליש שהחזיר שטר מכירת שמעון לאביו, דאף על גב דאין דין שומרים בשטרות על זה יפה, כתב הרא"ש דהיינו אי היה השטר נאבד בפשיעה, אבל השתא שהאביד השטר בידים אף על גב שמכל מקום לענין הפסד הממון שבתוך השטר איננו אלא גרמא, מכל מקום כיון שבא החפץ בתורת שמירה לידו מחייב לשמור שמירה מעליותא...

אמנם, יש לחלק בין נדון שלהם לנדון דידן. שכן, בנדון החתם סופר והשאלת יעבץ, השומר שמר על ממון מסוים, וברגע שגרם את הנזק, מיד התחייב בכל התשלום, אף שחלק מהנזק נוצר על ידי גרמא. אולם, בנדון דידן, הרי ברגע שלקחה הנתבעת את הכסף, נתחייבה בתשלומים כפי שווי החיסכון באותו הזמן, אבל ההצמדה והרווחים שמכאן ואילך, לא היתה שומרת עליהם כלל, ולכן אין לחייבה עליהם. וכעין חילוק זה עולה גם בדברי הריב"ש (סי' שצו) שכתב על אדם שהפקיד אצל חברו חיטים, והנפקד מכר אותם בשעה שהחיטים היו זולות, וכעת לאחר שנתייקרו החיטים תובע המפקיד את שווי החיטים כעת. וכתב הריב"ש, שכאשר הנפקד הוציא את החיטים, הרי הוא גזל אותם, וכל הגזלנים משלמים כשעת הגזילה, ולכן אין הנפקד צריך לשלם אלא כשעת הזול. הרי, שלמרות שהנפקד גרם הפסדים למפקד, אין הוא משלם אלא כשעת גרימת הפסדים.

ג. חיוב הנתבעת מדין מזיק

נאמר בגמרא (בבא מציעא צט):

אמר רבא: הני שקולאי דתברו חביתא דחמרא לחנוואה, ביומא דשוקא מיזדבנא בחמש בשאר יומי מיזדבנא בארבע. אהדרו ליה ביומא דשוקא – מהדרו ליה חביתא דחמרא, בשאר יומי – מהדרו ליה חמש.

על פי פירוש רש"י, אדם ששבר חבית לחברו, למרות שהחבית נשברה ביום ששווה רק ארבעה זוזים, היות שביום השוק היא תהיה שווה חמישה זוזים, חייב השובר לשלם חמישה זוזים.

קצות החושן (רצ"א סק"א) תמה על דברי רש"י, מדוע משלם כשעת היוקר כששבר בשעת הזול? ותירץ, שכיוון שבטוח לחלוטין שערך החבית יעלה ביום השוק, הרי הפסיד השובר את הרווח הזה לבעל החבית, ומדינא דגרמי עליו לשלם את השווי ביום השוק.

בנתיבות המשפט (שם סק"ב) חלק על קצות החושן, וכתב שגם מדינא דגרמי לא משלמים יותר משווי החפץ כעת. את שיטת רש"י מבאר נתיבות המשפט, שמדובר בפועל ששבר, ולגבי פועל יש דין מיוחד, שהוא מתחייב לשלם כשלא יעשה עבודתו כראוי, והרי זה דומה לאריס שחייב לשלם כשהוביר את השדה, כמבואר במשנה (בבא מציעא קד.).

בנדון דידן, לשיטת קצות החושן, היות שהתחייבות של הבנק לשלם את מלוא ההצמדה והרווחים היא התחייבות גמורה, הרי זה 'ברי היזקא' והנתבעת צריכה לשלם את מלוא ההצמדה והרווחים המובטחים.

גם לשיטת נתיבות המשפט, היות שהנתבעת היתה אפוטרופסית על החיסכון, ברור שגם לגביה שייכת הסברא שאמר נתיבות המשפט לגבי פועל, שמתחייב לשלם מדין 'אם אוביר ולא אעביד'.

ד. חיוב הנתבעת מדין מבטל כיסו של חברו

הירושלמי במסכת בבא מציעא (פרק ה הלכה ג) אומר, שהנותן לחברו מעות להתעסק בהן, ולא התעסק המקבל, אין לנותן עליו אלא תרעומת. הלכה זו מכונה בקיצור, 'מבטל כיסו של חברו'.

הראבי"ה (סימן תקנו) כותב, שהפטור נובע מכך שהרווח לא היה בטוח, שהרי לא כל מתעסק מצליח להרוויח. בנמוקי יוסף (בבא מציעא סא: מדפי הרי"ף) כותב שהפטור נובע מכך שהמקבל לא התחייב בפירוש לפצות את הנותן במקרה שלא יתעסק, בניגוד לאריס המתחייב לעשות כן, כפי שעולה מהמשנה שהבאנו לעיל.

בנדון דידן, שתי הסברות אינן שייכות. היות שתוכנית חיסכון מבטיחה רווחים, הרי ההפסד שגרמה הנתבעת הוא הפסד ודאי. כמו כן, היות שהנתבעת שמשה כאפוטרופסית, ברור שהיא התחייבה שאם תזיק תשלם את כל הרווחים, שהרי לכך התוכנית עומדת, ועל זה גופא התחייבה וקיבלה להיות שומרת בעבור בנותיה.

אמנם, מדברי הש"ך (חושן משפט סימן רצב סקט"ו) עולה, שאף במקום שהרווח ברור, אין המבטל כיסו חייב, משום שאין זה אלא גרמא בעלמא.

בתשובת החתם סופר (חושן משפט סימן קעח) כתב, שיש לפשר בעניין זה, כיוון שאין הדין ברור לחלוטין.

לאור כל האמור קבע בית הדין שיש לעשות פשרה – את הרווחים וההצמדה שהיו מגיעים לבנות אילו החיסכון היה נקבע מראש עד יום שבירת החיסכון, תשלם הנתבעת. אבל את הרווחים שמכאן ולהבא, הנתבעת אינה צריכה לשלם.

בית הדין האזורי אשדוד
פד"ר כרך טז עמ' 252-259

עורך דין שגבה ריבית פיגורים בשם העירייה

תיאור המקרה

העירייה במקום פלוני סללה מדרכה על יד ביתו של התובע, ושלחה לו חשבון תשלום בגין חלקו במדרכה. התובע סירב לשלם, והעירייה העבירה את העניין לטיפולו של הנתבע, שהוא עו"ד מטעמה. מאחר שהתובע עמד בסירובו לשלם, נאלץ הנתבע לגבות ממנו בעל כרחו את החוב בצירוף ריבית והצמדה כחוק.

התביעה

התובע טוען, שהנתבע לקח ממנו כסף שלא כדין, ועליו להשיבו לו. אמנם, הנתבע פעל כשליחה של העירייה, אולם היות שמדובר בגביית כספי ריבית שיש בזה איסור, אין הנתבע נחשב כשליח, משום שאין שליח לדבר עבירה.

פסק הדין

בית הדין פטר את הנתבע מלשלם לתובע.

הנימוקים:

סדר הדברים לבירור פסק הדין הוא כדלהלן:

א. האם מותר לעירייה להטיל מסים ולחייב ריבית והצמדה על המאחרים מלשלם?

ב. האם רשאי התובע לתבוע את הנתבע, משום שאין שליח לדבר עבירה?

א. זכות העירייה להטיל מסים ולקנוס את המאחרים לשלם

בשולחן ערוך (חושן משפט סימן ב) מבואר:

וכן נוהגין בכל מקום שטובי העיר בעירן כבית דין הגדול, מכין ועונשין, והפקרן הפקר.

ואף שיש חולקים וסוברים שאין בידם להפקיר, היינו לגבי הפקעת ממון, ולא לגבי חלוקת הוצאות העיר בין תושביה, וכפי שכתב הסמ"ע (שם סקי"א) בשם המהרי"ק:

דאפילו למאן דאמר טובי העיר יכולים לתקן מה שירצו, היינו דוקא מה שהוא צרכי הקהל, אבל להפקיע ממון מאחד לחבירו שאינו צורך הקהל, פשיטא דלא.

ולכן, הוצאות בניית מדרכה וכדומה, יש לבני העיר רשות להטיל את התשלום על אנשי העיר כראות עיניהם.

ואמנם, בשולחן ערוך (חושן משפט סימן רלא סעיף כח) מבואר, שבמקום שיש 'אדם חשוב' בעיר, אין רשאים להתנות שלא מדעתו, ואם כן, היו צריכים להתייעץ עם תלמידי החכמים שבעיר, דבר שמן הסתם לא נעשה, אך כתב בדרכי משה (חושן משפט סימן ב) שזה רק בדבר שהוא קנס, ולא במסים סתם.

מלבד זאת, יש לציין ש'אדם חשוב' היינו, אדם שממונה לעניין זה, שתקנות הציבור יהיו תלויות בו, כלשון השולחן ערוך (סימן רלא שם), אבל מי שאינו תלמיד חכם הממונה על הציבור, אין לו דין אדם חשוב לעניין זה.

כל האמור לעיל הוא ביחס לעצם המס. אבל לשאלת הקנס במקרה של פיגור בתשלום, נחלקו הדיינים אם רשאים בני העיר להטיל קנס.

לדעת הרב שלמה דיכובסקי, רשאים בני העיר להטיל קנסות אלו משני טעמים: (1) העירייה אמנם נחשבת כ'אישיות משפטית' אבל היא איננה אישיות משפטית פרטית, ואין איסור להלוות או ללוות ממנה בריבית. (2) הטלת ריבית והצמדה על חוב שאדם חייב למוסד ממשלתי או עירוני, איננה ריבית, אלא קנס נוסף על המאחרים לשלם.

הרב יעקב אליעזרוב התנגד לטעם הראשון שכתב הרב דיכובסקי – לדעתו, אף שיש המתירים להלוות לבנקים בריבית, כדוגמת שו"ת מהרש"ג (יו"ד סי' ג) וחלקת יעקב (ברייש, חלק ג סי' קצ), שם מדובר דווקא להלוות לבנק. אבל ללוות מהבנקים בריבית, אסור גם לשיטתם, ואין לסמוך על כך לכתחילה. הרב אליעזרוב התנגד גם לטעם השני של הרב דיכובסקי, אלא שהוסיף שלכתחילה היה ראוי שהעירייה תציין שמדובר בקנס פיגורים, ולא בריבית, כדי למנוע חשש איסור על פי ההלכה. למעשה, הרב אליעזרוב כתב שאין להוציא מיד הנתבע מאחר שהוא מוחזק, ולא סמך לגמרי על שני הטעמים הנ"ל.

לדעת הרב מסעוד אלחדד, הצמדת החוב למדד מותרת, אבל תוספת הריבית יש בה משום איסור ריבית, אלא שאין זה איסור דאורייתא, שהרי אין כאן ריבית בדרך הלוואה, אלא רק איסור דרבנן.

ב. דין שליח לדבר עבירה בנדון דידן

לדעת הרב דיכובסקי, היות שלעירייה היתה זכות מלאה לגבות את ההצמדה וריבית הפיגורים, ברור שגם הנתבע נחשב שליח לכל דבר, וממילא אינו בעל דברים של התובע.

הרב אליעזרוב והרב אלחדד ציינו טעמים מדוע אין כאן דין שליח לדבר עבירה, אף אם נאמר שהנתבע עשה איסור:

הרב אליעזרוב ציין, שלדעת תוספות (בבא מציעא עט. ד"ה נתנו) כשהשליח שוגג, יש שליח לדבר עבירה, משום שלא שייכת סברת 'דברי הרב ודברי התלמיד, דברי מי שומעים?'. היות שאין ברור שיש כאן איסור, ואף אם יש איסור, בוודאי שהשליח היה שוגג, אין להוציא מיד השליח.

הרב אלחדד ציין, כי היות שמדובר בריבית דרבנן, יש שיטות באחרונים, שבאיסור דרבנן יש שליח לדבר עבירה. כן כתבו המשנה למלך (מלוה ולוה פרק ה הלכה יד ד"ה העולה שכו) והמהרי"ט (חלק א סי' קטז).

נוסף על כך, יש לצרף את שיטת הרמ"א (יורה דעה סימן קס ע"פ טז):

שמותר לישראל לומר לחבירו ישראל: לך והלוה לי מעות מפלוני ישראל ברבית ומותר לתת אחר כך הרבית לשליח להביאו לו, דלא אסרה תורה אלא רבית הבא מיד לוח למלוה והשליח אינו עושה שום איסור, דהאי רבית לאו דידיה הוא, ואי משום ששלוחו של אדם כמותו, אין שליח לדבר עבירה.

ואף שהט"ז חלק על הרמ"א, ובב"י כתב שתלמיד טועה כתבו, בנקודות הכסף סתר את ראיות הט"ז, והסיק כדעת הרמ"א. ולכן, היות שהנתבע מוחזק, יכול לומר 'קים לי' כדעת הרמ"א.

הרב צבי יהודה בן יעקב, בית הדין לממונות שע"י המועצה הדתית רמת גן
משפטיך ליעקב כרך ב עמ' שסא-שעג

התחייבות לתשלום שכר צמודה לדולר

תיאור המקרה

התובעת היא חברת שירותי קייטרינג, שסיפקה שירות לאירוע שארגן הנתבע. על פי הסיכום בין התובעת לנתבע היה הנתבע אמור לשלם סכום מסוים שחושב בדולרים. למעשה, הנתבע עיכב את התשלום מחמת טענות שונות. התובעת הגישה תביעה בבית המשפט, והנתבע התחייב לשלם את התשלום צמוד למדד.

התביעה

הנתבע פנה לבית הדין, בטענה שאיננו צריך לשלם את ההצמדה למדד כפסיקת בית המשפט, משום שיש בזה איסור ריבית.

פסק הדין

בית הדין קבע שהנתבע איננו צריך לשלם את ההצמדה למדד, אבל הוא צריך לשלם צמוד לדולר, כלשון החוזה.

הנימוקים:

סדר הדברים לבירור פסק הדין הוא כדלהלן:

א. האם יש איסור בהצמדת חוב הנובע משכר עבודה למדד?

ב. האם התחייבות לשלם בדולרים מחייבת לשלם צמוד לדולר, גם לאחר יום התשלום?

א. הצמדת חוב הנובע משכר עבודה למדד

האחרונים דנו בשאלה, האם יש בהצמדת חוב מחמת הלוואה למדד משום איסור ריבית. החזון איש (יורה דעה סימן עד אות ה) כתב:

המלוה חברו מטבע והוזהל ואייקור פירי, אף על גב דהסיבה היא במטבע, שהושפע שפע של כסף, מכל מקום אינו מוסיף לו, דזהו כוחו של מטבע שאמרה תורה בגזלן ומזיק, דמשלם כשעת הגזילה. וכדאמרו ריש פרק הזהב, דיוקרא וזולא מתייחס אל הפירי לעולם, ולא אל המטבע. ואפילו נפסל המטבע בינתים וקם מטבע חדש, כל שלא נשתנה משקלו, הרי זה כמו מטבע ראשון, בין שהוקרו פירי ובין שהוזהל.

כיוצא בזה כתב גם באגרות משה (יורה דעה ב סימן קיד). ועל כן, הצמדת חוב למדד אסורה משום ריבית.

ואמנם, היה מקום לומר, שהלווה אינו משלם שכר על המתנת מעות, אלא תשלום על ההפסד שנגרם לתובע מירידת ערך הכסף בין מועד ההלוואה למועד הפרעון. הפסד זה הוא הפסד ברור, שהרי המלוה היה יכול

להצמיד את כספו למדד בקלות רבה. אבל מדברי הרשב"א בתשובה (חלק ג ס' רכו) מבואר שאסור ללווה לשלם למלוה את מה שנמנע להרוויח מחמת שלא שילם לו בזמן:

אלא שאפילו בטענת הריבית, איני רואה טענת מי שמתיר מדין מזיק. שאם כן בכל ריבית נתיר, שבכל ההלוואות יש בהן נזק כזה שאינו יכול להרוויח תוך הזמן בסחורה ובשאר רוחים שיבואו לידו.

וכן הסיק בשבות יעקב (חלק א ס' סד), שתשלום בגין עיכוב מעות הוא ריבית גמורה, וכן כתב גם החתם סופר (שו"ת חו"מ ס' קעח).

אמנם, כל האמור לעיל הוא לגבי חובות הנובעים מהלוואה. לגבי חוב הנובע משכר שכיר, יש הסוברים שדינו שונה. כך כתוב באור זרוע (פסקי בבא מציעא סימן קפא):

כבר היה מעשה בהרב ר' אליעזר דטול זצ"ל שהיה נשכר לר' חזקיה זצ"ל בבוברט. וכשהגיע הזמן שהיה לו ליתן שכירות שלו לא נתן לו ועכבה הרבה עד לאחר הזמן. והיה הרב ר' אליעזר זצ"ל תובע אותו כמו שהיה יכול להרוויח באותן המעות עד אותו הזמן. והיה דן מורי רבינו אבי עזרי זצ"ל לחייב את ר' חזקיה... – רבינו יואל הלוי זצ"ל. ונראה בעיני שר' חזקיה לא היה חייב ליתן לו כלום עבור מה שעכב לו השכירות משום דהוה ריבית... – כך נראה בעיני אני המחבר יצחק בר משה נב"ה:

הרי שלדעת רבינו יואל אין איסור ריבית בהלנת שכר, והריב"ס סובר, שיש משום ריבית גם בהלנת שכר. בראשונים אחרים מבואר, שרבינו אליעזר מטוֹך הוא שהתיר ריבית בהלנת שכר.

הב"י (יורה דעה סוף סימן קס) כתב שדברי רבינו יואל אין להם על מי שיסמוכו, וכן כתב הש"ך (יורה דעה סימן קעו סק"ח). אבל הבית יצחק (יו"ד חלק ב ס' ב) פסק כרבינו אליעזר מטוֹך.

גם החתם סופר (שו"ת, ליקוטים ס' כו) כתב שסברת רבינו אליעזר נכונה ונימק:

ואמנם לפע"ד סברתו נכונה, דקיימא לן נהי דאין דורשין טעמא דקרא מכל מקום היכי שהטעם מפורש בקרא אזלא בתריה, ומפורש בקרא טעמיה 'וחי אחיך עמך' – שהקב"ה הטיל חיותו של הלוח על המלוה ומחוייב להלות לו הלואת חן וחסד ולא באגר נטר. ואם כן תינח במלוה ולוה דעלמא, אמנם בשוכר ושכיר נהפוך שהטיל הקב"ה חיותו של מלוה שהוא השכיר על הלוח השוכר ופקיד עליו 'לא תלין שכרו אתך עד בקר' משום כדי חיותו של שכיר כמבואר ריש פרק כל הנשבעים, ואם כן אם ירצה השכיר המלוה הזה לוותר על חיותו ולהשהותו שכרו מותר ליקח ממנו אגר נטר כדי להחיות נפשו. וסברת ר"א מטוֹך נכונה וישרה.

לפי דברי החתם סופר, הטעם לחלק בין חוב של שכירות לבין חוב רגיל הוא, שלגבי חוב רגיל, התורה הטילה על המלוה לדאוג לחייו של הלווה, ולכן אסרה על המלוה לקחת שכר על ההלוואה. אולם, בעובד המצב הפוך – התורה הטילה על המעביד לדאוג לרווחתו של העובד, שהרי יש על המעביד איסור 'בל תלין', ולכן לעובד מותר לקחת שכר על דחיית תשלום שכרו.

לפי דברי החתם סופר, רק במקום שבו יש לעובד דין של שכיר, שהמעכב שכרו עובר בבל תלין, התיר רבינו אליעזר מטוֹך. בקצות החושן (סימן שלט סק"ג) כתב, שאומן העובד בכליו שלו, הרי זה כמקח וממכר, ואין בעיכוב שכרו משום איסור 'בל תלין', והוא הדין בנדון דידן, שהרי התובע רק מספק אוכל לנתבע, ואיננו שכיר של הנתבע. לכן, גם לפי שיטתו של רבי אליעזר מטוֹך, לא יוכל התובע ליטול ריבית על עיכוב שכרו.

ב. התחייבות זולרית לתשלום

הנמוקי יוסף (בבא מציעא כז. מעמודי הרי"ף) כותב:

ודכותיה במטלטלי, שמי שמשך חפץ מחבירו והתנה ליתן לו כור חטים חדשים, חייב ליתן לו כמו שפסק.

דהיינו, שאפשר לקבוע שהתשלום עבור חפץ לא יהיה בכסף דווקא, אלא גם בחפצים. בקצות החושן (סימן רג סק"ד) הקשה מדברי הראשונים בסוגיית הגמרא בעבודה זרה (סג.), הכותבים שאם התחייב לפועל כור חיטים בעד עבודתו, רשאי לתת גם כסף, ולא דווקא חיטים. דהיינו, שלגבי שכר פועל, אין אפשרות להתחייב לשלם חפץ דווקא. והדבר סותר לכאורה את דברי הנמוקי יוסף.

קצות החושן מתרץ, ששכר פועל באופן מהותי הוא כסף, וכסף אינו קונה מטלטלין, ולכן אי אפשר שתמורת הכסף יתחייב בעל הבית לשלם לפועל מטלטלין דווקא. מה שאין כן במי שמשך פירות, שמשיכת המעות קונה את התמורה, גם אם התמורה היא חפץ אחר.

בנתיבות המשפט (שם סק"ז) תירץ באופן אחר: יש הבדל בין מי שאמר לפועל שבתמורה לעבודה יתן לו חפץ, שאין כאן קניין, משום שהרי זה כמו קניין בלשון 'אתן' שאינו מועיל, לבין מי שאמר לפועל שתמורת עבודתו יהי חפץ זה שלו, שזו לשון מועילה. במקרה של הנמוקי יוסף מדובר שהקונה התחייב לשלם פירות תמורת החפץ, וגם התחייבות של פירות מועילה, ורק לשון של 'אתן' איננה מועילה, שאין כאן התחייבות ואין כאן קניין.

נמצא, שבין לדברי נתיבות המשפט ובין לדברי קצות החושן, במכירה יכול הקונה להתחייב חפץ כתמורה. ולכן, היות שבהסכם שבין התובע לנתבע התחייב הנתבע לשלם בדולרים, אף אם נגדיר דולרים כפירות בארץ, כיוון שהמטבע הוא השקל, תועיל ההתחייבות.

שער לדיון

קניין סודר וקניין אודיתא

כחתימה לעיסוקנו בדיני הקניינים, נעסוק בשני קניינים שאינם ייחודיים למטלטלין או לקרקעות.

קניין סודר

קניין סודר הוא ביסודו של דבר קניין חליפין. מהותו של קניין חליפין היא שכאשר צד אחד קונה את החפץ של חברו ע"י הקניינים הרגילים, נקנים חליפיו לצד השני ללא צורך במעשה קניין נוסף. בניגוד לקניין כסף, כאן שני החפצים המוחלפים אינם צריכים להיות בעלי שווי דומה – חפץ אחד אינו תמורתו הכספית של השני.

קניין סודר, הוא בעצם שימוש בקניין חליפין על מנת להקנות חפץ שאינו נמצא תחת יד המקנה. בקניין סודר, המקנה קונה חפץ כלשהו מן הקונה, ובתמורה נקנה החפץ שאותו באמת רוצים להקנות. לאחר מכן, יכול המקנה להחזיר לקונה את החפץ שבו השתמש לביצוע הקניין. בדרך כלל, החפץ שאותו קונה המקנה מהקונה הוא חפץ פעוט כדוגמת עט או מטפחת, ובימי חז"ל, השתמשו בסודר, ומכאן מגיע שמו של הקניין. לעתים, מכונה קניין זה אצל חז"ל והראשונים 'חליפין', כיוון שביסודו של דבר, זהו אכן קניין חליפין. יש לציין, שקיימות כמה הגבלות ביחס לקניין סודר. בשולחן ערוך (חושן משפט סימן קצה סעיף ב) מבואר, שהחפץ שעל ידו נעשה הקניין צריך להיות כלי דווקא, ואינו יכול להיות פירות או מטבע. כמו כן, אין אפשרות להקנות מטבע ע"י קניין סודר.

כיוון שקניין סודר נוח כל כך, הוא שימש כקניין הרגיל בכל מקום שהיה צריך לעשות מעשה קניין. מסיבה זו, כאשר חז"ל והראשונים מתייחסים לקניין סודר, כוונתם לקניין סודר. היות שהקניין מבטא גמירות דעת, כפי שביארנו באחד הגליונות הקודמים, הפך קניין סודר ל'טקס' המבטא גמירות דעת, והיו משתמשים בו, גם במקום שאין צורך בקניין, ואין הקניין מועיל כלום. וכן כותב הרמב"ם (הלכות מכירה פרק ה):

הלכה יא: יש דברים הרבה שאינן צריכין קניין ואין לקנין בהם טעם, כגון המשחרר את עבדו, והמגרש אשתו, או עושה שליח, או המוסר מודעה, או המבטל מודעה, או המוחל לחבירו חוב או פקדון שיש לו בידו, וכל כיוצא בדברים אלו. **הלכה יב:** נהגו רוב המקומות להקנות למקצת אלו הדברים או כיוצא באלו, ואומרים וקנינו מפלוני שעשה פלוני שליח, או שמחל לפלוני חוב שיש לו אצלו, או שבטל המודעה שמסר על גט זה וכיוצא באלו, אע"פ שאינו צריך. **הלכה יג:** קנין זה שנהגו להקנות באלו הדברים אינו מועיל כלום, אלא להודיע שאינו אומר דברים אלו כמשחק ומהתל אלא שגמר בלבו ואחר כך אמר, לפיכך אם אמר בלב שלם אני אמרתי וגמרתי לעשות דבר זה אין צריך דבר אחר כלל.

גם כיום, עושים קניין סודר כאשר ממנים שליח למכירת החמץ או כשממנים את העדים לקידושין. אולם כאמור, הקניין הזה אינו מקנה שום דבר, אלא רק מסמל את גמירות הדעת של הממנה.

קניין אודיתא

הגמרא במסכת בבא בתרא (קמט.) אומרת, שניתן להקנות גם בקניין 'אודיתא'. אין התייחסות בגמרא לשאלה מהו קניין אודיתא. התוספות (שם ד"ה שכיב מרע) כותבים, שכאשר אדם מודה בהודאה גמורה שחפץ מסוים שייך לפלוני, מעשה הודאה זה כשלעצמו מקנה את החפץ.

משפט והלכה בישראל | בית דין לענייני ממונות שע"י "ארץ חמדה"

נחלקו האחרונים, האם מספיקה הודאה גמורה של המקנה, או שצריך שהודאה זו תיעשה בפני עדים. לדעת קצות החושן (סימן מ סק"א), בניגוד להודאה סתם, שכל שהיתה הודאה גמורה, הרי היא יכולה לשמש כראיה בבית דין, אף אם המודה לא ידע שהיו שם עדים, הרי שקניין אודיתא נובע מכך שההודאה נעשתה בפני עדים, ולכן אם המודה לא ידע שהוא מודה בפני עדים, אין זה קניין. סברתנו היא, כי גמירות הדעת של המקנה נוצרת מידיעתו, שמאחר שהודה בפני עדים יכול הזוכה להשתמש בהודאה זו כדי להוציא ממון בבית דין. לעומת זאת, נתיבות המשפט (שם סק"א) כותב, שגמירות הדעת נוצרת מעצם ההודאה הגמורה, אף אם המודה לא ידע שיש שם עדים.

בניגוד לקניין סודר, שבו אי אפשר להקנות כסף, הרי ביחס לקניין אודיתא מבואר בגמרא בבבא בתרא שהבאנו שאפשר להקנות בו כסף. למעשה, קניין זה נוח יותר מקניין סודר ובימינו מרבים להשתמש בו, ובכל פעם שצריך לעשות מעשה קניין, יכולים הצדדים להסתפק בכתובת הודאה בהסכם שביניהם, שאכן נעשה מעשה קניין.

עת לידון

זכויות הקניין של האב בממון ילדיו

הרב עקיבא כהנא

על פי החוק הישראלי ההורים אינם בעלים על כסף ומתנות שמקבלים ילדיהם עד גיל 18, והם נחשבים רק כאפוטרופסים בעלי זכויות מיוחדות. בגליון הנוכחי, ננסה לברר את עמדת ההלכה בשאלה זו, בהתעלם מסוגיות דינא דמלכותא ומנהג המדינה. ככלל, לא כל ענייני הממון נידונים כחטיבה אחת, אלא יש להפריד בין מציאות שהילדים מוצאים, מתנות שניתנו להם, וכסף שהרוויחו בעבודתם.

מציאת בנו ובתו

המשנה בבבא מציעא (יב.) כותבת:

מציאת בנו ובתו הקטנים... הרי אלו שלו, מציאת בנו ובתו הגדולים... הרי אלו שלהן.

ובגמרא נחלקו ר' יוחנן ושמאל מה פירוש המילה 'קטן' הכתובה במשנה. לשיטת שמאל, קטן פשוטו כמשמעו, והכוונה לילד שאינו בגיל בר מצוה. לעומת זאת, שיטת רבי יוחנן שהמשנה לא דיברה על קטן ממש, אלא:

לא גדול גדול ממש, ולא קטן קטן ממש, אלא גדול וסמוך על שלחן אביו זהו קטן, קטן ואינו סמוך על שלחן אביו זהו גדול.

וכן ההלכה (שולחן ערוך חושן משפט סימן ער סעיף ב) שכל בן הסמוך על שלחן אביו, אף אם הוא מבוגר, מציאתו לאביו. והטעם לכך הוא 'משום איבה'.

ולפי זה ייתכן גם אדם בן 40 שמציאתו תהיה שייכת לאביו מהדין, אם אכן הוא סמוך על שלחנו, כלומר, ניזון משל אביו. וכתב המהריט"ץ (סימן רלג), שגם בן שלא גר אצל אביו, אבל ניזון מאביו, וכל פרנסתו ממנו נחשב סמוך על שולחן אביו.

מאידך, הסמ"ק (מצוה רפב) והכלבו (סימן לג) כותבים שבן נשוי, אף אם סמוך בפועל על שולחן אביו, מכל מקום מציאתו אינה לאביו, כי נשוי לא נחשב כבר סמוך.

עוד כתבו התוספות (כתובות מז. ד"ה משום איבה) כי בת קטנה (פחות מבת מצוה) ונערה (עד גיל 12 וחצי) מציאתה לאביה גם אם היא אינה סמוכה על שולחן אביה. הטעם לכך הוא, שכיוון שאביה יכול לקדשה מן התורה לאדם שאינו מרוצה עליה, שייכת 'איבה' גם אם לא ניזונה משלו.

מתנה שנותן האב לבן ומתנה שמקבל הבן מאחר

התוספות (בבא מציעא יב. ד"ה רבי יוחנן) כותבים, שכשם שמציאת הבן לאביו, כך גם מתנה שקיבל הבן שייכת לאביו. לדעת התוספות, אין לבן זכייה כלל, ואפילו אם אביו רוצה אינו יכול לתת מתנה לבן. מסיבה זו, כותבים התוספות, כאשר צריך לזכות עירוב, אדם אינו יכול לעשות זאת ע"י בניו הגדולים הסמוכים על שולחנו.

אולם הנמוקי יוסף (בבא מציעא ו. מדפי הרי"ף) מביא דעה, שמתנה שניתנה לקטן ממש, שייכת לאביו, אבל בגדול, אף אם הוא סמוך על שולחן אביו, מתנות שקיבל, הרי הן לעצמו, וכן פסק הרמ"א (חושן משפט שם). הסמ"ע (שם סק"ח) וערוך השולחן (שם סעיף ג) הסבירו, שהנותן מתנה לקטן סמוך, כלל לא מתכוון לתת לו, כיון שאין החפץ משתמר ביד הקטן, ובסתמא אומדים דעתו שנותן מתנה זו לאב, והסיבה שנותן בפועל לבן

היא כדי לשמחו. לעומת זאת, כשנותן לגדול, מסתמא נותן לגדול בעצמו, אף אם הוא סמוך על שולחן אביו. ואם כן, לכאורה יוצא, שניתן לתת מתנות לקטן שיקנה, אם פירש שיקנה הקטן, ולא תהיה איבה. יש מהאחרונים שרצו להסיק מדברי הסמ"ע, שאדם שנותן לקטן ממתק או צעצוע, אף אם הוא סמוך, מכל מקום ברור שהתכוון לתת לו ולא לאבא. אלא שמדברי הסמ"ע לא נראה כן, שהרי כתב שהסיבה שנותן המתנה מקנה לאב ולא לבן היא, היא שאין החפץ משתמר ביד הקטן, ואם כן הוא הדין בממתק או צעצוע, אינו משתמר ביד הקטן, ולכן הנותן הקנה מסתמא לאב.

בניגוד לבן, שהאב זוכה במתנות שניתנו לו רק מתקנת חכמים או על פי כוונת הנותן, לגבי בת יש מקום לומר שהדין שונה. ביסודו של דבר האב זכאי מן התורה בכסף הקידושין כאשר הוא מקדש את ביתו. הדבר נלמד מהפסוק 'בנעוריה בית אביה' – כל שבח נעורים לאביה (קידושין ג:). החלקת מחוקק (אבן העזר סימן לו סק"א) מסתפק אם האב זכאי במתנות המגיעות לבתו מן התורה, כדין כל שבח נעורים לאב, וזה אפילו לשיטת הנמוקי יוסף שגדול הסמוך על שולחן אביו מתנתו לעצמו. בנתיבות המשפט (חושן משפט סימן ער סק"ב) מוכיח שאין האב זוכה במתנת ביתו הקטנה מדאורייתא משיטת הרשב"א הסובר שבעירוב, האב מזכה דרך בנו או בתו הקטנים הסמוכים על שולחנו. הרשב"א מסביר, שהאב זכאי במציאת בנו רק מדין איבה, והוא יכול למחול על כך כדי להקנות את העירוב. הסיבה שהאב יכול למחול על זכותו, היא שזכותו היא תקנה דרבנן משום איבה, ומכך מוכח שזכות האב במתנות בתו היא גם כן רק מתקנת חכמים משום איבה.

מעשה ידי הקטן

הרמ"א (חושן משפט סימן ער סעיף ב) כותב, שכשם שמציאת הבנים הסמוכים על שולחן אביהם שייכת לאביהם, כך גם מה שהרוויחו בסחורה או במלאכה. ערוך השולחן (שם סעיף ד) חולק על הרמ"א וכותב שדבריו, שמקורם מבעל העיטור, טעות הם, כיון שבעל העיטור לא דיבר אלא על מקרה שבו סחר הקטן בחלקו בירושה. כך משתמע גם מהמשך דברי הרמ"א שכתב:

אבל אם מת, אינו מוריש מלאכת בן אחד לשאר יורשיו.

אם נבין כפשטות הרמ"א, שהרווחים ממלאכת הבן שייכים לאב, מדוע לא יירשו זאת שאר האחים? ולכן צריך לומר, שהמקרה שעליו דיבר העיטור שונה ואינו קשור לסוגייתנו כלל. בשו"ת ר' בצלאל אשכנזי (סי' ג) כותב שלשיטת ר"ת שאב לא יכול לזכות לבן מתנה, הוא הדין ששכרו יהיה של האב, ולעומת זאת לראשונים הסוברים שניתן להקנות מתנה לבן, כל שכן שזוכה הבן במעשה ידיו. עם זאת, הוא מציין, שהאב יכול לקבוע בעבור הבן מה לעשות בכסף, משום שלא גרע מיתומים שסמכו אצל בעל הבית, שיש לו דין אפוטרופוס ביחס אליהם (שולחן ערוך חושן משפט סימן רצ סעיף כד). לעומת זאת, השבות יעקב (חלק א סי' קה) חולק, וסובר שאף לשיטת ר"ת ייתכן שמעשה ידיים יהיה לאב אף שהבן אינו יכול לזכות במתנה.